

Agata Matysiak-Błaszczyk*
Ewa Syrek**

Studia wybranych społecznych problemów w twórczości naukowej Jerzego Modrzewskiego. Perspektywa socjopedagogiczna

Studies of Selected Social Problems in the Scientific Work of Jerzy Modrzewski. A Sociopedagogical Perspective

Abstract: The aim of this article is to present and characterise selected social problems which Professor Jerzy Modrzewski, an outstanding social pedagogue and sociologist of upbringing, addressed in his scientific work. The authors of this article analysed the social problem of childhood and the social issue of the family, among many problems analysed in Jerzy Modrzewski's works. The article also describes the Professor's conception of the pedagogy of the family in a theoretical and praxeological perspective. The concepts and analyses undertaken in Professor Modrzewski's works have a current potential, and it is worth revisiting them and preserving in the social memory the scientific work of an eminent figure who created, in his scientific biography, the social role of the scholar. The authors of the article, referring to the Professor's scientific work, have maintained the typical/characteristic narrative style of the Professor.

Keywords: social problem, social problem of childhood and family, family pedagogy.

* Agata Matysiak-Błaszczyk (ORCID: 0000-0002-7420-7288) – dr hab., prof. UAM, pracuje w Pracowni Psychopedagogicznych Badań nad Rozwojem Człowieka na Wydziale Studiów Edukacyjnych na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu; kontakt: julmat@amu.edu.pl.

** Ewa Syrek (ORCID: 0000-0002-9560-627X) – prof. dr hab., profesor na Wydziale Nauk Społecznych na Uniwersytecie Śląskim w Katowicach; kontakt: ewa.syrek@us.edu.pl.

Wprowadzenie

Jerzy Modrzewski (1946–2023)¹ był emerytowanym profesorem Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, zatrudnionym na tej Uczelni w latach 1970–2021 (po ukończonych studiach pedagogicznych i historycznych). W początkowym okresie pracował w Instytucie Pedagogiki, a następnie na Wydziale Studiów Edukacyjnych. Na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza, na Wydziale Nauk Społecznych uzyskał stopnie naukowe doktora i doktora habilitowanego. Był uczniem profesora Stanisława Kowalskiego². Obszar zainteresowań naukowo-badawczych obejmował zagadnienia pedagogiki społecznej i socjologii wychowania/socjologii edukacji. Był autorem, redaktorem około 200 publikacji zwartych i artykułów³. Był promotorem kilkuset prac magisterskich i wypromował jedenastu doktorów. Należy do grona wybitnych uczonych, przedstawicieli nauk społecznych, a jego dorobek naukowy stanowi znaczący wkład w rozwój nauk o wychowaniu i edukacji, będąc nieustanną inspiracją dla naukowców młodego pokolenia.

Ogromny dorobek naukowy profesora Modrzewskiego wskazuje wiele obszarów zainteresowań naukowych analizowanych z perspektywy pedagogiki społecznej i socjologii wychowania/edukacji. Wiele miejsca w swojej twórczości naukowej poświęcił analizom aktualnych problemów społecznych, teorii środowisk wychowawczych⁴, środowisk życia i funkcjonowania społecz-

- 1 A. Cybał-Michalska i in., *XXX lat Wydziału Studiów Edukacyjnych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. 1993–2023. Wydanie jubileuszowe*, Poznań, s. 287; J. Modrzewski, *Czas spotykany – przeżywany – dokonany – zapomniany. Autobiografia sentymentalna*, Poznań 20016; A. Matysiak Błaszczyk, E. Włodarczyk, *Uczestnictwo społeczne w biegu życia Profesora Jerzego Modrzewskiego*, w: *Pedagogika w społeczeństwie – społeczeństwo w pedagogice. Księga jubileuszowa poświęcona Profesorowi Jerzemu Modrzewskiemu w 70. rocznicę urodzin*, red. A. Matysiak-Błaszczyk, E. Włodarczyk, Poznań 2016, s. 17–29.
- 2 *Pamięć postaci uczonego i kontynuacje jego dorobku*, red. W. Ambrozik, J. Modrzewski, Poznań 2021.
- 3 A. Matysiak-Błaszczyk, *Bibliografia prac Profesora Jerzego Modrzewskiego*, w: *Pedagogika w społeczeństwie – społeczeństwo w pedagogice*, s. 31–46.
- 4 Zob. np. J. Modrzewski, A. Matysiak-Błaszczyk, *Strukturalne i środowiskowe konteksty socjalizacji*, Poznań 2024.

nego⁵, podkreślając dynamiczny ich rozwój w obszarze pedagogiki społecznej. Wskazywał na olbrzymi materiał empiryczny ilustrujący sytuację społeczną wszystkich kategorii wieku społecznego, osób funkcjonujących w zróżnicowanych środowiskach, we współczesnym społeczeństwie. Zwracał uwagę, aby teorię środowiska uprawiać kompleksowo, by zainteresować współpracą rozmaitych dyscyplin szczegółowych we właściwym dla nich aspekcie interesujących się poszukiwaniem odpowiedzi na najistotniejsze współczesne pytania. Pisał, że obok starych występują nowe problemy egzystencjalne, doświadczane przez wszystkie kategorie wieku społecznego poszukujące swojego miejsca i tożsamości w globalizującym się cywilizacyjnie i zmieniającym kulturowo świecie.

„Aktualia” – konteksty wybranych problemów społecznych

Jerzy Modrzewski⁶ podejmował w swych publikacjach analizę wielu problemów środowiskowych, społeczno-kulturowych doby współczesnej. Podkreślał, że w dyskursie naukowym są one ujawniane /poznawane/ diagnozowane, uświadamiane bądź skrywane i są nierozpoznawalne, towarzyszą ludzkości od czasów wynalezienia państwa jako formy organizacji życia społecznego. Idea życia dobrego, spra-

5 Np. J. Modrzewski, *Socjalizacja i uczestnictwo społeczne. Studium socjopedagogiczne*, Poznań 2007, wydanie II, rozdz. IX pt. *O pedagogice angażującej się w kształtowanie obrazu społecznego uczestnictwa jednostek i kategorii wiekowych w zmieniających się środowiskach ich życia*, s. 225–233; *Socjopedagogika – studia – szkice – refleksje – wspomnienia*, Poznań 2016, rozdz. X. pt. *Problem zagrożeń socjalizacyjnych w globalizujących się środowiskach lokalnych współczesnej Polski*, s. 176–193; *Środowiska uczestnictwa społecznego jednostek, kategorii i grup. Doświadczenia socjalizacyjne i biograficzne*, red. J. Modrzewski, A. Matysiak-Błaszczuk, E. Włodarczyk, Poznań 2018; por. np. S. Kowalski, *Socjologia wychowania w zarysie*, Warszawa 1974; W. Winclawski, *Środowiska wychowawcze współczesnej Polski*, Warszawa 1976; A. Bańka, *Społeczna psychologia środowiskowa*, Warszawa 2002; E. Marynowicz-Hetka, *Pedagogika społeczna. Podręcznik akademicki*, t. 1, Warszawa 2006.

6 J. Modrzewski, *Przedmowa. O problemach społecznie obecnych*, w: M. Grześko-Nyczka, *Rodzina problem społeczny. Socjopedagogiczne studium przeobrażeń rodziny w latach 1989–2019*, Kraków 2021, s. 7–10; J. Modrzewski, *Z (dez)integrowanie społeczeństwa – istota zjawiska i problemu w kontekście strukturalno-funkcjonalnej koncepcji teoretycznej*, w: J. Modrzewski, A. Matysiak-Błaszczuk, *Strukturalne i środowiskowe konteksty socjalizacji*, s. 27–45.

wiedliwego, szczęśliwego, ustabilizowanego, przeżywania swojej egzystencji przez ludzi w warunkach życia społecznego stanowi przedmiot refleksji filozoficznej, ideologicznej, teologicznej od zarania jej uprawiania, aż do chwili obecnej współczesności. W dyskursie naukowej refleksji o życiu społecznym podejmowano wielokrotnie próby konstrukcji pewnych modeli (wizji) poszukujących i wskazujących przyczyny i warunki osiągania stanu względnej doskonałości egzystencji ludzkiej w formach życia zbiorowego – pisał Profesor – takiego, w którym jest ona konsekwencją: podejmowania racjonalnych decyzji wspieranych naukowymi (empirycznymi) przesłankami; osiągania konsensusu w postrzeganiu i akceptowaniu różnych podmiotów sceny politycznej i woli ich uwzględniania w podejmowanych decyzjach; ogólnego stanu kompetencji komunikacyjnej adekwatnej do wiedzy i świadomości sytuacji; ujawniania przez ośrodki decyzyjne o zachowanie czasu spokoju, aktualnie doświadczanego i przyszłego, troski o bezpieczeństwo zewnętrzne i wewnętrzne społeczeństwa zorganizowanego w państwo, rzeczywistej troski o racjonalnie uzasadnione naukowo i zastosowanie działań ubiegających (ostrzegawczych) społeczności przed destrukcyjnymi zdarzeniami natury; racjonalnej gospodarki zasobami naturalnymi bądź pozyskanymi w drodze zakupu. Kiedy podejmujemy rozważania o problemach społecznych warto przytoczyć definicję pojęcia „problem społeczny”, które wywodzi się z nauk socjologicznych. Krzysztof Frysztański podkreśla, że problem społeczny to pojęcie niejednoznacznie definiowane w nauce, a szczególnie przez wielu przedstawicieli nauk socjologicznych. Socjologia problemów społecznych ma swoją długą historię związaną m.in. z kwestiami pojęciowymi, wiązaniem problemów społecznych ze stanowiskami ideologicznymi oraz ideologiczną motywacją postępowania, które mają problemom przeciwdziałać oraz kontrowersjami dotyczącymi ustaleń socjologicznych w rozwiązywaniu problemów społecznych⁷. „Problem społeczny to warunki, które grupy znaczące w obrębie danej zbiorowości definiują jako odstępstwo od pewnych standardów społecznych, bądź złamanie standardów społecznych, których w przeświadczeniach tych grup należy przestrzegać, jeśli życie ludzkie oraz porządek działań i zdarzeń utrwalających i określających to życie mają być

7 K. Frysztański, *Problemy społeczne* [hasło], w: *Encyklopedia socjologii*, t. 3, red. H. Domański i in., Warszawa 2000, s. 205–208; K. Frysztański, *Socjologia problemów społecznych*, Warszawa 2009.

zachowane”⁸. Definicje problemów społecznych wiążą się z wartościami i regułami oraz zagrożeniami życia społecznego „Problemy społeczne można określić jako ogólne wzory zachowania ludzkiego lub warunki społeczne uświadamiane przez znaczącą liczbę członków zbiorowości, wpływowe grupy lub charyzmatyczne jednostki jako takie zagrożenia dla społeczeństwa, którym można zapobiegać lub przeciwdziałać”⁹. Ponadto przedmiotem dyskusji i analiz są też wyodrębnione składniki problemu społecznego m.in. ubóstwo społeczne, kryzys rodziny, nierówności społeczne, przemoc, korupcja polityczna, napięcia etniczne i inne. Różne stanowiska teoretyczne w socjologii problemów społecznych zmierzają do wyjaśniania pojawienia się i przekształcania problemów społecznych.

W swojej autorskiej monografii pt. *Studia i szkice socjopedagogiczne. Aktualia*¹⁰ prof. Modrzewski analizuje wiele aktualnych wówczas, społecznych problemów, traktując „aktualia” jako formę refleksji naukowej nad tymi problemami. Warto podkreślić, że pojawiają się w niej wątki teoretyczne czerpane z różnego rodzaju tradycji socjologicznych (np. socjologicznej teorii systemów, socjologii interpretatywnej, socjologii problemów społecznych), a szczególnie w studium dotyczącym problemu wychowania (rozdz. V. pt. *Wychowanie jako problem społeczny- jego istota i dynamika*), wsparcia społecznego (rozdz. XV. pt., *Wsparcie społeczne jako czynnik wzorujący współczesne scenariusze biograficzne*), komercjalizacji edukacji (rozdz. IX. pt. *Edukacja utowarowiona. Pułapki komercjalizacji edukacji zinstytucjonalizowanej*), czy dynamice procesu demokratyzacji w Polsce (rozdz. XVII. pt. *Ład społeczny a obecność problemów społecznych w globalizującym się społeczeństwie polskim*). Występują tutaj ważne narracje pedagogiczne, o których sam autor pisze:

Jest ona obecna w każdym pomieszczonych w tomie studiów a nasycona troską o kondycję socjalizacyjną, socjalną i perspektywę egzystencjalną współczesnego społeczeństwa polskiego ulegającego, z wszystkimi tego zjawiska i sytuacji konsekwencjami, mechanizmowi i procesowi określanemu przewrotnie mianem globalizacji. Problematyka narracji pedagogicznych [...] sytuuje je w przedmiocie zainteresowania kilku subdyscyplin takich

8 K. Frysztacki, *Problemy społeczne*, s. 205.

9 Tamże, s. 206.

10 J. Modrzewski, *Studia i szkice socjopedagogiczne. Aktualia*, Poznań 2012.

jak: socjologia wychowania, edukacji, oświaty, czy szkoły ale i pedagogiki społecznej, środowiskowej, socjalnej, kontynuując to swoiste, w rodzimej tradycji, partnerstwo socjo-pedagogiczne sięgające w swojej genezie jeszcze okresu międzywojennego, w którym zostało ono zainicjowane i rozwijane w twórczości F. Znanieckiego, Z. Mysłakowskiego, H. Radlińskiej, J. Chałasińskiego, J. S. Bystronia czy S. Rychlińskiego a w okresie powojennym kontynuowane i znacznie wzbogacone m.in. dokonaniem twórczymi: J. Szczepańskiego, W. Markiewicza, S. Nowaka, A. Kamińskiego, R. Wroczyńskiego czy S. Kowalskiego¹¹.

Socjalizacja i kompetencje społeczne – społeczna kwestia dziecięca

Pojęcie socjalizacji wprowadzili do nauk społecznych socjologowie pod koniec XIX w., ale należy zaznaczyć, iż wcześniej kwestie „człowieka uspołecznionego” czy „socjalizacji ludzkiej psychiki” podejmowali Jean J. Rousseau czy przedstawiciel wczesnego pozytywizmu August Comte. Socjalizacja (uspołecznienie) stanowi przedmiot zainteresowania różnych dyscyplin naukowych a samo pojęcie jest różnie rozumiane i różnie operacjonalizowane w badaniach empirycznych. Proces socjalizacji aktualizuje się w określonych warunkach społeczno-kulturowych i w określonym czasie historycznym¹². Proces socjalizacji Jan Szczepański określa jako „ogół procesów nabywania pod wpływem otoczenia społecznego, dyspozycji psychicznych czyniącą jednostkę zdolną do życia w społeczeństwie cywilizowanym, kształtuje ona osobowość człowieka i przygotowuje do życia w zbiorowości by osiągnąć cele życiowe”¹³. Proces socjalizacji pierwotnej związany jest przede wszystkim z wpływami środowiska rodzinnego. Proces ten kontynuowany jest jako socjalizacja wtórna, np. w przedszkolu, szkole, grupie rówieśniczej a także poprzez oddziaływanie środowiska wirtualnego (np. media społecznościowe). Wpływy te, intencjonalne i spontaniczne, tworzą środowisko życia dziecka, w którym dziecko nabywa różnych doświadczeń i doświadcza różnych przeżyć emocjonalnych, co składa się na przeżywanie i doświadczanie dzieciństwa. Procesowi socjalizacji/uspołecznienia (wchodzenia w kulturę tj. akultu-

11 Tamże, s. 17–18.

12 R. Borowicz, *Socjalizacja* [hasło] w: *Encyklopedia socjologii*, s. 42–46.

13 J. Szczepański, *Elementarne pojęcia socjologii*, Warszawa 1970, s. 94.

racji)¹⁴ jednostka podlega przez całe życie, ale odgrywa on szczególne znaczenie dla kształtowania się osobowości w okresie dzieciństwa i młodości. Modrzewski akcentował przede wszystkim kwestie kompetencji społecznych, wskazując,

że ich nabywanie jest związane z procesem socjalizacji. Tak więc pod pojęciem kompetencji społecznej będziemy rozumieli podmiotową cechę kształtowaną w procesie socjalizacji, a więc społecznie stanowioną i społecznie oczekiwaną od uczestników życia społecznego, wzorowaną kulturowo i indywidualnie modyfikowaną (w granicach społecznego przyzwolenia, tolerancji czy akceptacji), a ujawnianą przez osoby w doświadczanych biograficznie realnych i ideacyjnych sytuacjach społecznych¹⁵.

Analiza kompetencji społecznych nabywanych w procesie socjalizacji umożliwiających w konsekwencji uczestnictwo społeczne zgodnie z oczekiwaniami kulturowo uzasadnionych wartości Profesor „konfrontuje”, ukazując społeczną kwestię dzieciństwa.

Zagadnienie/problem dzieciństwa stanowi przedmiot zainteresowania wielu dyscyplin naukowych w celu projektowania rozwiązań społecznej kwestii dzieciństwa „manifestujących się w wielu dopełniających się jej wymiarach doświadczanych indywidualnie i społecznie, w zasadzie w tych społeczeństwach, które ustanowiły i akceptują jego zinstytucjonalizowane, prawnie stanowione i chronione standardy”¹⁶. Istotę i przejawy społecznego problemu dziecięcego i potrzebie jego przezwyciężenia, Modrzewski analizował w monografii pt. *Socjalizacja i uczestnictwo społeczne. Studium socjopedagogiczne*¹⁷, stawiając pytania – jaka jest istota społecznej kwestii dziecięcej, od czego zależy jej aktualny obraz? Jak

14 S. Kowalski, *Socjologia wychowania w zarysie*, Warszawa 1974, s. 295.

15 J. Modrzewski, *Podmiotowa kompetencja społeczna szansą uczestnictwa jednostki w strukturze społecznej*, w: J. Modrzewski, A. Matysiak-Błaszczuk, *Strukturalne i środowiskowe konteksty socjalizacji*, s. 109–110.

16 J. Modrzewski, *Socjalizacja i uczestnictwo społeczne*, s. 99–120; M. Cywińska, *Społeczny świat dziecka w okresie średniego i późnego dzieciństwa*, w: *Środowiska uczestnictwa społecznego jednostek, kategorii i grup*; por. np. K. J. Tilmann, *Teorie socjalizacji. Uspołecznienie – instytucja – upodmiotowienie*, Warszawa 1996, s. ???.

17 J. Modrzewski, *Socjalizacja i uczestnictwo społeczne*, s. 99–120; J. Modrzewski, *Społeczny wymiar dzieciństwa*, w: J. Modrzewski, A. Matysiak-Błaszczuk, *Strukturalne i środowiskowe konteksty socjalizacji*, s. 219–229.

przesłanki uzasadniają jej planowe czy zinstytucjonalizowane rozwiązywanie i w jakim zakresie jest ono w ogóle możliwe? Problemy te podejmowane są nie tylko w nauce, ale dostrzegane są także na poziomie wiedzy nienaukowej i obserwacji oraz doświadczeń życia codziennego z różnych perspektyw. Problematykę dzieciństwa, kreślącą jego obrazy można analizować w różnych wymiarach poznawczych. Profesor podkreślał, że najczęściej wśród nauk prakseologicznych kwestię dzieciństwa dostrzega pedagogika, która wraz z innymi naukami koncentruje swoje prace badawcze na konstrukcji i praktycznej weryfikacji propozycji modelowania, organizowania i formowania dzieciństwa. Nauki pedagogiczne konstruują prakseologię łagodzenia lub przewycięzania społecznego problemu dzieciństwa: obciążonego niedostatkiem, pozbawionego stymulacji rozwojowej, opuszczanego bądź osieroconego, przedwcześnie usamodzielnionego, zagrożonego demoralizacją, czy pozbawionego perspektywy życiowej. W każdym rozwiniętym cywilizacyjnie układzie społecznym, w którym jest formułowany obraz perspektywy życiowej dzieci, kształtuje się także odpowiednia dla niej sekwencja ról społecznych wymagająca znacznie zróżnicowanych podmiotowych kompetencji ich podejmowania i spełniania. Polska jako społeczeństwo rozwinięte cywilizacyjnie wypracowała zinstytucjonalizowane wdrożenia, ale także chronienia warunków niezbędnych dla uspołeczniające się w nich dzieci. Obejmują one swym funkcjonowaniem liczne aspekty i składniki sytuacji życiowej dzieci m.in. prawnie chronione rodzinne lub pozarodzinne formy socjalnej opieki całkowitej nad dziećmi; funkcjonowanie instytucji opieki zdrowotnej; funkcjonowanie instytucji socjalizacyjnych (przedszkola, szkoły, dziecięce środki masowego przekazu np. książki, prasa dziecięca).

Profesor w swoich narracjach naukowych podkreślał, że perspektywy życiowe dzieci mogą przybierać różną postać w kolejnych generacjach ze względu na złożony układ czynników. Braki kompetencji społecznego uczestnictwa mogą się różnie manifestować, np. brak układu odniesienia, społecznej identyfikacji, w której mogłaby się kształtować i realizować perspektywa życiowa danej kategorii dzieci; brak materialnego i socjalnego zabezpieczenia potrzeb egzystencjalnych dzieci wskutek nieodpowiedzialności lub nieporadności osób zakładających rodzinę; brak systematycznej kontroli wychowawczej nad dziećmi w rodzinach patologicznych, gdzie wzory postępowania/zachowania społecznego nie odpowiadają standardom społeczno-kulturowym (np. dzieci maltretowane, deprawowane, porzucone, osamotnione, traktowane przedmio-

towo); brak adekwatnej do wymagań instytucjonalnych edukacji elementarnej w procesie socjalizacji pierwotnej w rodzinie. Spośród wieloaspektowych analiz społecznego problemu dziecięcego (kwestii dziecięcej), autor akcentował także niedostatek podmiotowych dyspozycji blokujących/hamujących standardową dynamikę ujawniania przez dzieci kompetencji uczestnictwa społecznego u progu przejścia do kolejnej fazy cyklu życiowego wyznaczonej instytucjonalnie. Dotyczy to szczególnie: upośledzenia organicznego, psychicznego i społecznego (np. dzieci z uszkodzeniami sensorycznymi, zaburzeniami percepcji, zaburzeniami myślenia, komunikowania się, dzieci niesamodzielne itd.) a także przewlekłej lub trwałej choroby względnie innej czasowej niedyspozycji (np., dzieci chore, po urazach, dzieci znajdujące się w sytuacji deprywacji potrzeb). Ponadto aktualną kwestię dziecięcą wyznaczać może rygorystyczne, sformalizowane egzekwowanie kompetencji podmiotowych niezbędnych do podjęcia uczestnictwa społecznego w określonym układzie społecznym (np. w szkole, organizacji dziecięcej, grupie sportowej itd.). Ze względu na ograniczone ramy artykułu nie sposób przedstawić wszystkich, analizowanych przez prof. Modrzewskiego kwestii obrazujących społeczny problem dzieciństwa. Natomiast, wskazywane przez Profesora rozmiary dysfunkcjonalności rodzin w Polsce i innych społeczeństwach sugerują kryzys wzorów życia i uczestnictwa społecznego. Dysfunkcjonalność rodzin ma formy znacznego zróżnicowania, przybierając coraz bardziej drastyczne postaci. Kwestie dziecięcą rozwiązuje się bardziej pomyślnie w krajach wysoko rozwiniętych m.in. poprzez działania w skali masowej tj., dotyczącymi wzmacniania wzorów życia rodzinnego i uczestnictwa społecznego, co wiąże się z polityką zabezpieczenia materialnego rodzin oraz tworzenia zastępczych form opieki całkowitej wobec dzieci tej opieki pozbawionej przez rodziców oraz tworzenia sieci instytucji edukacyjno-opiekuńczych (np. żłobki, przedszkola). Te i inne działania nie gwarantują niestety rozwiązania społecznego problemu dzieciństwa (kwestii dziecięcej) zarówno w skali globalnej, kontynentalnej, jak i krajowej, środowiskowej czy grupowej¹⁸.

Badania naukowe nad dzieciństwem zarówno w Polsce, jak i na świecie są w ciągłym rozwoju. Na przykład badaczka dzieciństwa Ewa Jarosz, analizując współczesny pejzaż badań nad dzieciństwem (w Polsce i zagranicą), wskazuje

18 J. Modrzewski, *Socjalizacja i uczestnictwo społeczne*, s. 99–120.

na ich perspektywę ontologiczną, epistemologiczną i metodologiczną. Perspektywa ontologiczna wskazuje na traktowanie dziecka jako zjawiska społecznego, konstruowanego społecznie i kulturowo. Dzieci (dzieciństwo) są rzeczywistą częścią społeczeństwa, są członkami społeczeństwa i kultury, a nie przygotowują się do stania się jego członkiem, ponieważ charakteryzują się własną kulturą i własną perspektywą widzenia świata, tworząc własną kulturę w znaczeniu kodów, symboli, dialektów, norm i stylów. Autorka podkreśla, że podstawowym filarem ontologicznych badań nad dzieciństwem jest traktowanie dzieci jako społecznych aktorów, konstruktorów własnego życia, uczestnika w życiu społeczności, w której funkcjonują. Własne preferencje metodologiczne w poznawaniu dzieciństwa określa perspektywa epistemologiczna. Warto podkreślić, że podstawowa orientacja filozoficzna w badaniach nad dzieciństwem opiera się na Konwencji Praw Dziecka, co oznacza „szacunek dla dziecka”, „interpretowanie świata oczami dziecka”. Kolejnym założeniem metodologicznym jest badanie dzieci jako grupy społecznej i odejście od badania jej przez pryzmat rodziny, szkoły, edukacji, ponieważ dzieci są postrzegane i badane jako zbiorowość niejednorodna/zróżnicowana. Ponadto autorka wskazuje na inne typy i procedury badawcze nad dzieciństwem, np. badania etnograficzne, badania porównawcze dotyczące dzieciństwa z różnych perspektyw czasowych i przestrzennych, badania biograficzne ukierunkowane na doświadczanie dzieciństwa¹⁹.

Modrzewski wskazywał na ograniczone możliwości przewycięzania kwestii dziecięcej coraz wyraźniej uwidaczniający się jej związek z innymi współwystępującymi z nią kwestiami społecznymi (społecznymi problemami). Jednym z nich jest społeczny problem rodziny z jego licznymi odmianami, zmienną dynamiką swojej struktury, ekspozycji przestrzennej i podmiotowo-przedmiotowych konsekwencji. Skłania to organy władzy państwowej, jak i samorządowej do podejmowania mniej lub bardziej udanych prób jego przewycięzania,

- 19 E. Jarosz, *Dziecko i dzieciństwo – pejzaż współczesny. Rzecz o badaniach nad dzieciństwem*, „Pedagogika Społeczna”, 16 (2017) nr 2, s. 57–81; H. Radlińska, *Poznajemy warunki życia dziecka*, Warszawa 1934; B. Smolińska-Theiss, *Dzieciństwo w małym mieście*, Warszawa 1993; A. Roter, *Proces socjalizacji dzieci w warunkach ubóstwa społecznego*, Katowice 2005; J. Brągiel, B. Matyjas, K. Segiet, *Dzieciństwo – w stronę poznania, zrozumienia i zmiany*, Poznań 2019; B. Matyjas, D. Opozda, K. Segiet, *Podmiotowość dziecka i wartość dzieciństwa. Współczesna recepcja myśli Janusza Korczaka*, Poznań 2024.

wyzwalając liczne inicjatywy społeczne zmierzające do jego łagodzenia czy ograniczenia. Powyższe analizy dotyczące dzieciństwa wskazują na różne perspektywy badań nad dzieckiem i dzieciństwem. Mogą one jednak w zdobywaniu wiedzy o dzieciństwie, być względem siebie komplementarne wzbogacając nie tylko szeroko rozumianą wiedzę o dzieciństwie, ale i zróżnicowany warsztat badawczy oparty o różne paradygmaty i perspektywy interdyscyplinarne. Społeczny problem dzieciństwa jest ściśle powiązany ze strukturą i funkcjami rodziny.

Społeczny problem rodzinny

Rodzina od zarania dziejów stanowiła dla rozwoju dzieci podstawowe/fundamentalne środowisko wychowawcze, środowisko życia. Było i jest ono środowiskiem naturalnym poprzez fakt urodzenia się w danej rodzinie, do której jest przypisane, w którym wzrasta, podlega procesowi opieki, wychowania i socjalizacji. Stanisław Kowalski wskazuje, że środowisko jest zawsze czyjeś i należy akcentować jego społeczny charakter. „Odniesienie środowiska do określonej jednostki w definicjach socjologicznych i pedagogicznych polega na wydzieleniu z całego środowiska tych elementów, które danej jednostki faktycznie dotyczą, a więc elementów stanowiących układ bodźców, których wpływem ona podlega”²⁰.

Rodzina stanowi podstawową komórkę społeczną, będąc fundamentalnym elementem każdego społeczeństwa. Jest ona pierwotną grupą społeczną (mikrostrukturę), spełniając wszystkie cechy takiej grupy podane przez Charlesa H. Cooleya w 1992 r., ale także uniwersalną instytucją społeczną, tzn. utrwalonym kulturowo zrytualizowanym zespołem ludzkim ukierunkowanym na zaspokajanie potrzeb jej członków spełniając liczne funkcje (np. prokreacyjną, ekonomiczną, wychowawczą/socjalizacyjną, stratyfikacyjną i inne)²¹. Rodzina ulega ciągłym przemianom/przeobrażeniom m.in. poprzez funkcjonowanie alternatywnych modeli rodziny (np. samotni rodzice, kohabitacja, małżeństwa bez dzieci, rodzina

- 20 S. Kowalski, *Socjologia wychowania w zarysie*, Warszawa 1974, s. 67; W. Winclawski, *Środowiska wychowawcze współczesnej Polski*; E. Marynowicz-Hetka, *Pedagogika społeczna; Pedagogika rodziny na początku XXI wieku w świetle pojęć i terminów*, red. B. Sieradzka-Baziur, Kraków 2018.
- 21 T. Szlendak, *Rodzina* [hasło], w: *Encyklopedia socjologii*, s. 312–320; T. Szlendak, *Socjologia rodziny. Ewolucja, historia, zróżnicowanie*, Warszawa 2011.

patchworkowa, single, rodziny gejów i lesbijek), nowe rodzaje macierzyństwa i ojcostwa, zmiany stylu życia, zmiany w strukturze rodziny.²² Rozwój cywilizacji, globalizacja, przemiany społeczno-kulturowe generują wpływ na funkcjonowanie rodziny i powstawanie różnych problemów w jej funkcjonowaniu i realizacji przypisanych jej funkcji. W tym miejscu warto przytoczyć definicję społecznego problemu rodzinnego autorstwa Marty Grzeško-Nyczki (doktorantki Profesora Jerzego Modrzewskiego) – „społeczny problem rodzinny może być definiowany jako masowe załamanie dotychczasowych wzorów reprodukcji biologicznej, społeczno-kulturowej oraz ekonomicznej w wymiarze takich całości społecznych, jakie współtworzą obecnie społeczeństwa państwowe”²³.

Jerzy Modrzewski wśród współczesnych przemian życia rodzinnego zwracał uwagę na znaczną dynamikę spadku liczebności zawieranych związków małżeńskich i odstępowania od budowania, w oparciu o ten rodzaj więzi, naturalnych rodzin rodzicielskich²⁴, te zaś ponadto charakteryzuje czasowa nietrwałość oraz podejmowanie nierzadko nieudanych prób ich rekonstrukcji. Świadczą o tym między innymi aktualne dane statystyczne dotyczące np. liczby rozwodów – w pierwszym półroczu 2024 r. do sądów trafiło 40 tys. pozwów rozwodowych – jak wynika z najnowszych danych z 47 sądów okręgowych w Polsce, to o 4,20% więcej niż w tym samym okresie rok wcześniej²⁵; utrwalanie się postawy rezygnacji z założenia rodziny (życie w pojedynkę – single) i spowolnienia czy odraczania decyzji o zawieraniu związków małżeńskich i podejmowaniu, względnie ograniczaniu i wyzbywaniu się ról rodzicielskich. Aktualnie, statystyki wskazują, że w Polsce żyje ok. 7,5 mln singli (20% Polaków)²⁶. Ponadto warto dodać, że na koniec 2022 r. w Polsce było 1,7 mln gniazdowników, czyli osób, które w wieku 25–34 lata mieszkały z rodzicami i nie założyły

22 T. Szlendak, *Socjologia rodziny*, s. 361–502.

23 M. Grzeško-Nyczka, *Rodzina problem społeczny*, s. 58.

24 J. Modrzewski, *Socjopedagogika. Studia – szkice – refleksje – wspomnienia*, s. 118–119.

25 dğk, *Polacy rozwodzą się na potęgę. Te miasta przodują*, <https://www.rp.pl/prawo-rodzinne/art40911781-polacy-rozwodza-sie-na-potege-te-miasta-przoduja->, dostęp: 31.08.2024.

26 A. Rychłowska-Niesporek, *Spory wokół pojęcia „singiel” a badanie singli w polskich naukach społecznych*, „Górnośląskie Studia Socjologiczne”, 8 (2017) s. 220–232; E. Markowska-Gos, „Singiel” jako styl życia we współczesnym społeczeństwie, „Kultura – Przemiany – Edukacja”, 7 (2019) s. 82–112, DOI: 10.15584/kpe.2019.7.6.

rodziny²⁷; upowszechniania się w ostatnich dekadach zjawiska samotnego rodzicielstwa, zwłaszcza macierzyństwa o rozmaitej postaci (np. macierzyństwa kobiet małoletnich²⁸, macierzyństwa surogatkowego, późnego macierzyństwa, macierzyństwa in vitro). Z Narodowego Spisu Powszechnego 2021 r. wynika, że w Polsce jest 2,3 mln samotnych rodziców, w tym 2 mln to matki samotnie/samodzielnie wychowujące dzieci²⁹. W swojej publikacji Profesor podkreślał również pojawianie się w zasadzie już masowej reprezentacji rodzin, w tym i małodzieńnych, utrzymujących się ze świadczeń instytucji pomocy społecznej i wymagających rozmaitych form wsparcia społecznego oraz rodzin popadających w pętlę zadłużenia finansowego; dynamicznego wzrostu liczby i rozwoju form praktyki zastępczej opieki rodzicielskiej – ze względu na wzbudzającej obawy o kompetencyjność kwalifikacji osób i instytucji podejmujących ją; utrwalania się i narażania znacznej skali dysfunkcjonalności a także patologizacji życia rodzinnego (także partnerskiego- przemoc w rodzinach i partnerstwie – konkubinacie, uzależnienia³⁰, bezradność życiowa, zagrożenia obyczajowe, rozłuka migracyjna). Na przykład Instytut Wymiaru Sprawiedliwości podaje, że w 2020 r. założono, na wniosek różnych instytucji, 91 tys. Niebieskich Kart³¹.

- 27 *Pokolenie gniazdowników. Większość 25-latków nadal mieszka z rodzicami. Ekspert wyjaśnia przyczyny*, <https://www.bing.com/search?q=gniazdownicy+w+pol-sce+2022&FORM=LGWQS5->, dostęp: 31.08.2024; P. Barszcz, *Zjawisko gniazdownictwa w krajach Unii europejskiej – skala, przyczyny, ustki casus Polska*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Sociologica”, 69 (2019) s. 35–51; *Pokolenie gniazdowników w Polsce. Prace eksperymentalne*, Urząd Statystyczny w Warszawie, Warszawa 2020, <http://warszawa.stat.gov.pl>, dostęp: 2.09.2024.
- 28 P. Szukalski, *Nastoletnie matki we współczesnej Polsce*, „Demografia i Gerontologia Społeczna – Biuletyn Informacyjny”, 6 (2020), <https://dspace.uni.lodz.pl/bitstream/handle/11089/32977/2020-06%20Nastoletnie%20matki.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, dostęp: 3.09.2024.
- 29 *Rodziny – wyniki wstępne NSP 2021, GUS. Narodowy Spis Powszechny i Mieszkań*, <https://stat.gov.pl/spisy-powszechne/nsp-2021/nsp-2021-wyniki-wstepne/rodziny-wyniki-wstepne-nsp-2021,9,1.html>, dostęp: 2.09.2024.
- 30 Np. *Raport 2023 uzależnienia w Polsce*, red. A. Malczewski, P. Jabłoński, Warszawa 2023.
- 31 P. Ostaszewski, *Przemoc domowa w świetle danych statystycznych procedury „Niebieskiej Karty”*, Warszawa 2022; D. Beker-Pestka, M. Dubis, *Rodzina dysfunkcyjna i patologiczna w przestrzeni życiowej młodych dorastających*, Wrocław 2018; E. Syrek, ks. G. Polok, *Codziennosc w perspektywie doświadczeń dorosłych dzieci alkoholików. Zarządzanie rozwojem osobistym*, Katowice 2023.

Sygnalizowane w niektórych zagadnieniach przykłady statystyczne wskazują na aktualność podejmowanych i wskazywanych przez Modrzewskiego społecznych problemów rodzinnych. Owe przejawy sygnalizowane zaburzenia w osiąganiu i pielęgnowaniu tradycyjnie i współcześnie postrzeganej i akceptowanej społecznie wartości życia rodzinnego są, jak podkreślał Profesor, rozmaicie kwalifikowane, aczkolwiek najczęściej określa się je ogólnym mianem „kryzysu życia rodzinnego” albo „kryzysu rodzinności” względnie „kryzysu rodziny”³². Patologię rodziny określił jako swoisty problem pedagogiczny, uznając taki stan życia rodzinnego, który pozostaje w wyraźnej sprzeczności wobec stanu znanego w danym układzie społecznym za zwyczajny, nie budzący obaw, odpowiadający uformowanemu obyczajem czy prawem (lub jednym i drugim) wzorowi życia rodzinnego (są to problemy relatywizacji normy i patologii życia rodzinnego w przekroju cywilizacyjnym, kulturowym, społecznym, regionalnym, lokalnym itp.). Zwracał uwagę, że pomiędzy normalnością a patologią życia rodzinnego rozciąga się obszar stanów zaburzonych życia rodzinnego, stanów, które mogą być różnie kwalifikowane jako już zagrażające normie lub jeszcze nie, jako stan nierównowagi normalności albo wychodzenia z patologii „łapania równowagi”. Najczęściej do patologicznych stanów życia rodzinnego zaliczył takie jego postacie, które rodzą doświadczane przez członków rodziny cierpienia, deprecjację, poniżenie, degradację psychiczną i fizyczną, ograniczenie lub minimalizowanie szans rozwojowych, życiowych, załamywanie się perspektywy życiowej, bezpieczeństwa itp. Wszystkie te kwalifikacje są zrelatywizowane do jakiejś koncepcji ontologii jednostki i jej istoty. Kate Mellody, na którą powołuje się w swoim tekście Profesor, przyjęła, że jednostki ze swej natury są: uosobieniem wybranej szczególnej wartości i z tego powodu winny być chronione za wszelką cenę, mimo wszystko lub nie, są ontologicznie bezwartościowe i dopiero takimi mogą się stać, ale nie muszą, stąd mogą być dowolnie wykorzystywane, np. jako towar, przedmiot konsumpcji, a nawet jako surowiec do produkcji takich czy innych przedmiotów; nie są w pełni samowystarczalne i z tego powodu muszą być zależne w zaspokajaniu swoich potrzeb albo nie powinno

32 J. Modrzewski, A. Matysiak-Błaszczyk, Odmiany współczesnego problemu rodzinnego, w: *Rodzina, młodzież, dziecko. Szkice z teorii i praktyki pomocy psychopedagogicznej i socjalnej*, red. M. Piorunek, J. Kozielska, A. Skowrońska-Pućka, Poznań 2013, s. 37–39.

się je uzależniać egzystencjalnie, one same muszą walczyć o własne przetrwanie, zdobywając stosowne ku temu środki; są w pełni wyposażone genetycznie we wszystkie niezbędne predyspozycje rozwojowe, cały plan rozwoju jest im dany przez naturę albo nie i to dopiero środowisko ich życia zdecyduje o tym, w jaki sposób się ukształtują dzięki ukazaniu określonych wzorców, stworzeniu odpowiednich warunków i stymulacji albo pozostawienie ich samym sobie w sensie samorozwoju, samokreatywności. Wybór któryś z tych opcji decyduje rzecz jasna o kwalifikacji rodziny jako normalnej czy patologicznej. Do czynników najczęściej zaburzających typowy, standardowy rytm funkcjonowania współczesnych rodzin zaliczał Jerzy Modrzewski następujące kwestie: niekontrolowanej, nieuzasadnionej warunkami materialnymi i kompetencjami wielodzietność; niekompetencję rodzinną a w tym zwłaszcza wychowawczo-opiekuńczą spowodowaną niskim poziomem rozwoju/niedorozwojem (innymi deficytami); niezaradnością życiową, brakiem kompetencji społecznych, brakiem wykształcenia, dziedziczną bezradnością, biedą, wyuczoną bezradnością, liczenie na pomoc państwa lub innych osób; konfliktowość stosunków międzyludzkich – również brak kompetencji rodzinnych, cechy charakterologiczne, uzależnienie, nieradzenie sobie z sytuacjami trudnymi itp.; wyuczone zachowania agresywne; wady struktury rodziny – wskazane już powyżej, ale i te będące efektem wadliwej rekonstrukcji lub losowego zdekompletowania (np. śmierć jedyne go żywiciela rodziny radzącego sobie z egzystencją rodziny); patologie kwalifikowane – utrwalona przestępczość, demoralizacja obyczajowa; stany chorobowe, przewlekłe i trwałe, zwłaszcza psychiczne, inwalidztwo, niepełnosprawność itp.; okresowa bądź trwała niewydolność materialna, spowodowana, np. zaburzeniami rynku pracy, a więc w znacznej mierze niezawiniona przez członków rodziny, jest to także problem reorientacji form zarabkowania; syndromy wielu czynników³³.

Profesor podkreślał, że przeciwstawieniem rodzin doświadczających różnorodnych problemów społecznych będą takie, które w społecznym oglądzie traktowane są jako normalne, zwyczajne, standardowe, niebudzące niepokoju

33 Niepublikowane wykłady wygłaszane przez prof. Jerzego Modrzewskiego na przedmiocie Socjologia i pedagogika rodziny, realizowane w Akademii Nauk Stosowanych im. Jana Amosa Komeńskiego w Lesznie, udostępnione dr hab. Agacie Matysiak-Błaszczak, prof. UAM.

społecznego i w zasadzie nie wymagające społecznej interwencji poza standardowo świadczonymi wobec nich usługami takimi jak: usługi zabezpieczające im możliwości legalnego zdobywania środków materialnych, co powinien zapewniać system zabezpieczeń społecznych w postaci kształtowanego polityką społeczną rynku pracy; usługi zabezpieczające im możliwości i warunki ochrony własnej egzystencji w okresie (ach) niemożności zdobywania środków materialnych poprzez wykonywanie pracy (system ubezpieczeń społecznych w tym zwłaszcza chorobowych i emerytalnych); usługi zabezpieczające im możliwość i warunki chronienia i pomnażania własnego zdrowia w tym także terapii i kompensacji w sytuacji częściowej, okresowej lub trwałej utraty zdrowia; usługi zabezpieczające im możliwość i warunki chronienia własnego życia, bezpieczeństwa, perspektywy życiowej (stabilny system władzy, ochrony militarnej i policyjnej, sprawnie działające sądownictwo, instytucje ochrony osobistej, ochrony własności rodzinnej, kontroli społecznej, bezpieczeństwa socjalnego i obyczajowego – problem z alkoholizmem, narkomanią, prostytutką, hazardem itp.); usługi zabezpieczające jej członkom adaptację kulturową i zdobywanie kompetencji kulturowej (w tym rozwojowej), system instytucji edukacyjnych, dostępny system instytucji gromadzących dorobek kulturowy, dostęp do informacji, możliwość autoekspresji, zdobywania lub zmiany kwalifikacji, udział w sprawowaniu władzy, w samodecydowaniu o losach swojej rodziny. Zagadnienia te stanowią przedmiot zainteresowań badaczy wielu dyscyplin naukowych, w tym m.in. pedagogiki społecznej, pedagogiki rodziny, socjologii rodziny, psychologii rodziny, demografii, polityki społecznej i wielu innych. Rodzina stanowi więc przedmiot interdyscyplinarnych badań naukowych o zróżnicowanych perspektywach prowadzonych studiów, badań i analiz.

Pedagogika rodziny – konteksty prakseologiczne

Modrzewski wartość życia rodzinnego, rodziny własnej, przynależności narodowej sytuuje wśród najwyżej cenionych wartości w społeczeństwie polskim³⁴. Rodzina i rodzinność w ujęciu Profesora stanowią pewien rodzaj i formę

34 J. Modrzewski, *Socjopedagogika*, s. 107, J. Modrzewski, A. Matysiak-Błaszczyk, *Odmiany współczesnego problemu rodzinnego*, w: *Rodzina, młodzież, dziecko*, s. 23–45.

doświadczenia przez jednostki (osoby społeczne) swojego społecznego bycia (uczestnictwa w życiu społecznym, społecznej egzystencji). Formowanie własnej biografii społecznej stanowi ciągle żywy i fascynujący kilka rodzajów i dyscyplin wiedzy, przedmiot zainteresowania poznawczego i projektowania pedagogicznych ingerencji. W horyzoncie historii uprawiania rozmaitych rodzajów wiedzy, a wśród nich wiedzy naukowej, fenomenem życia rodzinnego od przełomu XIX i XX w. interesują się takie jej dyscypliny jak: historia, antropologia kultury a wcześniej etnografia i etnologia, psychologia i wreszcie socjologia³⁵. Zdaniem Profesora nauki prakseologiczne, wśród których sytuują się także pedagogiczne, zainteresowanie rodziną czy rodzinnością traktuje się jako przejawianie swoistej powinności przydawania rodzinie czy rodzinności – w danym miejscu, czasie i sytuacji – znamion uznanych za szczególnie wartościowe, społecznie oczekiwane, a więc tym samym akceptowane i nagradzane. W ujęciu Modrzewskiego pedagogika rodziny – jeśli traktuje się ją jako naukę prakseologiczną – winna konstruować teorie (teoretyczne modele optymalizacyjne) przyczyniające się do: ugruntowania, stabilizowania i upowszechniania takiego wzoru czy modelu życia rodzinnego, który w danym czasie i miejscu uznaje się za normalną, pożądaną postać życia rodzinnego (jest to rzecz jasna argumentacja o naturze historycznej, po części kulturowej i także politycznej); skutecznego niesienia pomocy, wsparcia, ratunku tym postaciom życia rodzinnego, które ujawniają takie czy inne przejawy swojej niemocy egzystencjalnej, a zwłaszcza bytowej, opiekuńczej, socjalizacyjnej; proponując takie rozstrzygnięcia w realizacji właściwych życiu rodzinnemu funkcji, które kompensują ich niejako naturalną postać, lecz zaburzoną względnie patologiczną w konkretnych postaciach życia rodzinnego (np. zastępczą opiekę rodzinną)³⁶. To zobowiązanie, jego teoretyczne modelowanie, nierzadko zaangażowanie praktyczne i skuteczne osiągnięcie, uzyskują nauki pedagogiczne we współpracy z rozlicznymi instytucjami życia publicznego, wnosząc doń nieprzerwanie i ciągle modyfikowane (a niekiedy nie do końca doskonałe) formy ingerencji – tym skuteczniejsze im bardziej, w tej

35 J. Modrzewski, *Przedmowa*, w: *Od fascynacji partnerstwem do obowiązku rodzicielskiego*, red. M. Ściupider-Młodkowska, A. Matysiak-Błaszczyk, Kraków 2022, s. 17.

36 J. Modrzewski, *Socjologia a pedagogika rodziny – dyscyplinarne aspekty przedmiotu, ich poznawcze i praktyczne konsekwencje*, w: J. Modrzewski, A. Matysiak-Błaszczyk, *Strukturalne i środowiskowe konteksty socjalizacji*, s. 57–7.

swojej funkcji ingerencyjnej, uwzględniają one dorobek teoretyczny i empiryczne diagnozy wszystkich nauk w mniejszym lub większym stopniu i zakresie interesujących się jakimikolwiek postaciami życia rodzinnego – przeważnie definiowanego w politycznych, formalno-prawnych kategoriach.

Sens wyodrębnienia pedagogiki rodziny spośród przedmiotu nauk pedagogicznych może być uzasadniony w oparciu o kryteria podstawowe, prof. Modrzewski zaliczał do nich: *kryterium instytucjonalne*, w którym rodzinę traktuje się jako odrębny od innych rodzaj instytucji społecznej, realizującej zadania wychowawcze (socjalizacyjne), regulowane w krajach świata normą prawną i/lub zwyczajową; *kryterium grupowe*, strukturalne, rodzina jako szczególny rodzaj grupy społecznej, w której procesy wychowawcze mają charakter naturalny, oparty o wzajemne więzi emocjonalne, podzielany i akceptowany związek oparty na więziach krwi, poczuciu wspólnotowości (np. rodzinnego rodowodu, genezy, tradycji rodowych, majątku, zakresu władzy, znaczenia społecznego itp. W tym kryterium rodzina stanowi grupę pierwotną; *kryterium genetyczne*, rodzina jako syndrom pierwotnych czynników wyznaczających szanse życiowe jednostek, w sensie genetycznym i społeczno-kulturowym w myśl koncepcji habitusu Piera Bourdieu i Basila Bernsteina koncepcji kodu językowego; *kryterium funkcjonalne*, rodzina jako grupa zorganizowana, realizująca określone funkcje według wyznaczonych kulturowo wzorów, zasad współżycia społecznego oraz oczekiwań wzajemnie powiązanych, tworzących swoiste sytuacje życiowe, dynamikę, cykle życia rodzinnego, mozaikę ról, stosunków, więzi i reprodukcji. Wyodrębnienie pedagogiki rodziny jako odrębnej dyscypliny pedagogicznej może być także dokonywane w oparciu o kryteria *stricte* prakseologiczne, do których Modrzewski zaliczył: *kryterium edukacyjne* – przygotowanie do życia w rodzinie, program, cele, formy realizacji, cykle kształcenia; *kryterium wychowawcze* – rodzina jako podmiot i przedmiot oddziaływań wychowawczych, formujących osobowości jej członków, orientujących je na określone wartości, styl życia, formy aktywności, przydająca ich życiu sensu i znaczenia – związki z jakąś ideologią czy aksjologią są tu ewidentne, ale i prakseologią wychowania – kto i jak ma działać wychowawczo? Z jakimi kompetencjami? W jakich sytuacjach?

Można w tym miejscu pokusić się o potraktowanie pedagogiki rodziny jako subdyscypliny pedagogicznych teorii wychowania; *kryterium opiekuńcze* – rodzina jako zorganizowana forma opieki nad jej członkami, opieki wzajem-

nej, spełnianej ciągle i odwzajemnianej, opartej o więzi emocjonalne, poczucie wzajemnego dobra, dobra wspólnotowego, wspólnotowej pomyślności życiowej, życiowego posłannictwa i sprawstwa. Pedagogika rodziny jako dziedzina pedagogiki opiekuńczej, specjalnej, zdrowia czy pracy socjalnej; *kryterium integracyjne*, środowiskowe, rodzina jako swoisty pomost pomiędzy jednostkami, jej członkami i środowiskami ich życiowej aktywności. Rodzina stanowi układ wsparcia społecznego, w rolach zewnętrźnie przydanych jej członkom, ale i układ wyznaczający role i je wzorujący na przykład przyszłych małżonków, rodziców, krewnych i spowinowaconych. Rodzina jako układ współsocjalizujący według wystandaryzowanych wzorów, np. przez państwo, naród, grupę wyznaniową, jako układ kooperujący z rozmaitymi instytucjami życia społecznego, jako układ współrealizujący ich cele, podejmujący ich zadania, spełniający także ich funkcje (np. kontroli społecznej, selekcji, wychowania, edukacji). Pedagogika rodziny jako subdyscyplina pedagogiki społecznej, środowiskowej; *kryterium kompleksowe* – rodzina jako element funkcjonalny przestrzeni życiowej jednostek i ich kategorii jako współkreator ich szans życiowych, społecznej biografii jednostek, społecznej obecności w toku aktualizacji biologii ich życia, rodzina jako przedmiot i podmiot pamięci społecznej – przykład rodów królewskich, książęcych, prezydenckich, ale i rodzin ubogich, zdeklasowanych, zmarginalizowanych popadających w strukturalne ubóstwo, dziedziczących biedę itp. Pedagogika rodziny jako dziedzina kompleksowo uprawianej jakiejś pedagogiki życia, współrozwiązującej problem społecznej obecności ludzi – nauki kompleksowej³⁷.

Kryteria te mogą wzbudzać kontrowersje, ale podkreślmy, że w opinii Profesora pedagogika rodziny jest wyodrębniana w oparciu o takie kryteria bądź ich kombinacje nie zawsze dobierane konsekwentnie. Odnosząc się do wyżej omówionych przemyśleń Modrzewskiego dotyczących pedagogiki rodziny, warto przywołać inne ujmowanie tej subdyscypliny – pedagogika rodziny jest subdyscypliną pedagogiki, której przedmiotem badań jest rodzina jako podstawowa komórka społeczna i jej rola w procesie wychowania i socjalizacji dzieci. Bada, analizuje ona ważne aspekty funkcjonowania rodziny w kontekście jej znaczenia jako środowiska wychowawczego w celu wszechstronnego (biologicznego, fizycznego, psychospołecznego) rozwoju dziecka/dzieci. Przedmiotem

37 Nieopublikowane teksty Profesora Jerzego Modrzewskiego.

zainteresowań jest rodzina w dwóch kontekstach: teoretycznym i praktycznym. Poszukuje strategii i rozwiązań wspierających dobrostan rodziny. Pedagogika rodziny czerpie z osiągnięć naukowych innych nauk, ma charakter interdyscyplinarny, łącząc elementy pedagogiki, psychologii³⁸, socjologii³⁹ i innych nauk społecznych⁴⁰. Przedstawiony zarys koncepcji pedagogiki rodziny może być przedmiotem dyskusji akademickiej, ale i inspiracją do dalszych poszukiwań koncepcyjnych nie tylko przedstawicieli nauk pedagogicznych.

Zakończenie

Prezentowane w artykule treści stanowią zaledwie analizę wycinka obszaru zainteresowań, studiów i analiz Profesora Jerzego Modrzewskiego, jako pedagoga społecznego i socjologa wychowania, obrazujący naukowy krytycyzm współczesnej rzeczywistości społecznej. Profesor Andrzej Radzewicz – Winnicki, w tekście z okazji jubileuszu 70 urodzin Profesora podkreślił: „Uczony ten należy do wyjątkowo twórczych polskich humanistów ze względu na głębię przemyśleń, ogrom pracy, rzetelność prowadzonych od lat badań i ich interkulturowy charakter.[...] Jerzy Modrzewski był i nadal jest jednym z głównych twórców/współtwórców dwóch subdyscyplin naukowych (pedagogiki społecznej i socjologii wychowania) w niesłuchanie trudnym rozwoju i utrwalania ich tożsamości u schyłku ubiegłego oraz w początkach obecnego stulecia”⁴¹.

38 Np. M. Plopa, *Psychologia rodziny. Teoria i praktyka*, Kraków 2007; *Psychologia rodziny*, red. I. Janicka, H. Liberska, Warszawa 2014.

39 Np. Z. Tyszką, *Socjologia rodziny w Polsce*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, 52 (1990) z. 3–4, s. 233–249; tenże, *Socjologia rodziny a pedagogika rodziny. Przedmiot badań – możliwości współdziałania badawczego*, „Roczniki Socjologii Rodziny”, 10 (1998) s. 77–90.

40 B. Matyjas, *Pedagogika rodziny. Aktualna problematyka i nowe obszary badawcze*, „Studia z Teorii Wychowania”, 11 (2020) nr 2 (31), s. 81–100; *Pedagogika rodziny na progu XXI wieku. Rozwój, przedmiot, obszary refleksji i badań*, red. A. W. Janke, Toruń 2004; *Pedagogika rodziny na początku XXI wieku w świetle pojęć i terminów*; S. Kawula, J. Brągiel, A. J. Janke, *Pedagogika rodziny. Obszary i panorama problematyki*, wyd. 2, Toruń 2022.

41 A. Radzewicz-Winnicki, *O krytycyzmie naukowym, pedagogice społecznej i socjologii wychowania Jerzego Modrzewskiego. Garść ogólnych refleksji na dzień jubileuszu*, w: *Pedagogika w społeczeństwie – społeczeństwo w pedagogice*, s. 63–64.

Streszczenie: Celem artykułu jest zaprezentowanie i charakterystyka wybranych problemów społecznych, które w swojej twórczości naukowej podejmował Profesor Jerzy Modrzewski, wybitny pedagog społeczny i socjolog wychowania. Autorki artykułu, spośród wielu problemów analizowanych w dziełach Jerzego Modrzewskiego, przedmiotem analizy uczyniły społeczny problem dzieciństwa oraz społeczną kwestię rodzinną. W artykule została także opisana przez Profesora koncepcja pedagogiki rodziny w perspektywie teoretycznej i prakseologicznej. Koncepcje oraz analizy podejmowane w twórczości Profesora mają aktualny potencjał, warto do nich powracać oraz zachowywać w pamięci społecznej twórczość naukową wybitnej postaci kreującej w swej naukowej biografii, społeczną rolę uczonego. Autorki artykułu, odwołując się do twórczości naukowej Profesora, zachowały typowy/charakterystyczny dla Profesora styl narracji.

Słowa kluczowe: problem społeczny, społeczny problem dzieciństwa i rodziny, pedagogika rodziny.

Bibliografia

- Ambrozik W., Modrzewski J., *Pamięć postaci uczonego i kontynuacje jego dorobku*, Poznań 2021.
- Bańka A., *Spółeczna psychologia środowiskowa*, Warszawa 2002.
- Barszcz P., *Zjawisko gniazdownictwa w krajach Unii europejskiej – skala, przyczyny, uszki casus Polska*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Sociologica”, 69 (2019) s. 35–51.
- Beker-Pestka D., Dubis M., *Rodzina dysfunkcyjna i patologiczna w przestrzeni życiowej młodych dorastających*, Wrocław 2018.
- Borowicz R., *Socjalizacja* [hasło] w: *Encyklopedia socjologii*, red. K. W. Frieske i in., Warszawa 2002, s. 42–46.
- Brągiel J., Matyjas B., Segiet K., *Dzieństwo – w stronę poznania, zrozumienia i zmiany*, Poznań 2019.
- Cybał-Michalska A i in., *xxx lat Wydziału Studiów Edukacyjnych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. 1993–2023. Wydanie jubileuszowe*, Poznań, s. 28.
- Cywińska M., *Spółeczny świat dziecka w okresie średniego i późnego dzieciństwa*, w: *Środowiska uczestnictwa społecznego jednostek, kategorii i grup*; por. np. K. J. Tilmann, *Teorie socjalizacji. Uspołecznienie – instytucja – upodmiotowienie*, Warszawa 1996.
- dgk, *Polacy rozwodzą się na potęgę. Te miasta przodują*, <https://www.rp.pl/prawo-rodzinne/art40911781-polacy-rozwodza-sie-na-potege-te-miasta-przoduja->, dostęp: 31.08.2024.
- Frysztański K., *Problemy społeczne* [hasło], w: *Encyklopedia socjologii*, t. 3, red. H. Domański i in., Warszawa 2000, s. 205–208.

- Frysztański K., *Socjologia problemów społecznych*, Warszawa 2009.
- Grzeško-Nyczka M., *Rodzina problem społeczny. Socjopedagogiczne studium przeobrażeń rodziny w latach 1989–2019*, Kraków 2021.
- Janicka I., Liberska H., *Psychologia rodziny*, Warszawa 2014.
- Jarosław E., *Dziecko i dzieciństwo – pejzaż współczesny. Rzecz o badaniach nad dzieciństwem*, „Pedagogika Społeczna”, 16 (2017) nr 2, s. 57–81.
- Kawula S., Brągiel J., Janke A. W., *Pedagogika rodziny. Obszary i panorama problematyki*, wyd. 2, Toruń 2022.
- Kowalski S., *Socjologia wychowania w zarysie*, Warszawa 1974.
- Markowska-Gos E., „Singel” jako styl życia we współczesnym społeczeństwie, „Kultura – Przemiany - Edukacja”, 7 (2019) s. 82–112, DOI: 10.15584/kpe.2019.7.6.
- Marynowicz-Hetka E., *Pedagogika społeczna. Podręcznik akademicki*, t. 1, Warszawa 2006.
- Matyjas B., Opozda D., Segiet K., *Podmiotowość dziecka i wartość dzieciństwa. Współczesna recepcja myśli Janusza Korczaka*, Poznań 2024.
- Matyjas B., *Pedagogika rodziny. Aktualna problematyka i nowe obszary badawcze*, „Studia z Teorii Wychowania”, „Studia z Teorii Wychowania”, 11 (2020) nr 2 (31), s. 81–100.
- Matysiak-Błaszczyk A., *Bibliografia prac Profesora Jerzego Modrzewskiego*, w: *Pedagogika w społeczeństwie- społeczeństwo w pedagogice. Księga jubileuszowa poświęcona Profesorowi Jerzemu Modrzewskiemu w 70. rocznicę urodzin*, red. A. Matysiak-Błaszczyk, E. Włodarczyk, Poznań 2016, s. 31–45.
- Matysiak-Błaszczyk A., Włodarczyk E., *Uczestnictwo społeczne w biegu życia Profesora Jerzego Modrzewskiego*, w: *Pedagogika w społeczeństwie – społeczeństwo w pedagogice. Księga jubileuszowa poświęcona Profesorowi Jerzemu Modrzewskiemu w 70. rocznicę urodzin*, red. A. Matysiak-Błaszczyk, E. Włodarczyk, Poznań 2016, s. 11– 29.
- Modrzewski J., *Czas spotykany – przeżywany – dokonany – zapomniany. Autobiografia sentymentalna*, Poznań 20016.
- Modrzewski J., Matysiak-Błaszczyk A., *Odmiany współczesnego problemu rodzinnego*, w: *Rodzina, młodzież, dziecko. Szkice z teorii i praktyki pomocy psychopedagogicznej i socjalnej*, red. M. Piorunek, J. Kozielska, A. Skowrońska-Pućka, Poznań 2013, s. 23–45.
- Modrzewski J., Matysiak-Błaszczyk A., *Strukturalne i środowiskowe konteksty socjalizacji*, Poznań 2024.
- Modrzewski J., Matysiak-Błaszczyk A., Włodarczyk E., *Środowiska uczestnictwa społecznego jednostek, kategorii i grup. Doświadczenia socjalizacyjne i biograficzne*, Poznań 2018.
- Modrzewski J., *Podmiotowa kompetencja społeczna szansą uczestnictwa jednostki w strukturze społecznej*, w: J. Modrzewski, A. Matysiak-Błaszczyk, *Strukturalne i środowiskowe konteksty socjalizacji*, Poznań 2024, s. 109–110.
- Modrzewski J., *Przedmowa*, w: *Od fascynacji partnerstwem do obowiązku rodzicielskiego*, red. M. Ściupider-Młodkowska, A. Matysiak-Błaszczyk, Kraków 2022, s. 17.

- Modrzewski J., *Przedmowa. O problemach społecznie obecnych*, w: M. Grzesko-Nyczka, *Rodzina problem społeczny. Socjopedagogiczne studium przeobrażeń rodziny w latach 1989–2019*, Kraków 2021, s. 7–10.
- Modrzewski J., *Socjalizacja i uczestnictwo społeczne. Studium socjopedagogiczne*, Poznań 2007.
- Modrzewski J., *Socjologia a pedagogika rodziny – dyscyplinarne aspekty przedmiotu, ich poznawcze i praktyczne konsekwencje*, w: J. Modrzewski, A. Matysiak-Błaszczuk, *Strukturalne i środowiskowe konteksty socjalizacji*, Poznań 2014, s. 57–7.
- Modrzewski J., *Socjopedagogika. Studia – szkice – refleksje – wspomnienia*, Poznań 2016.
- Modrzewski J., *Społeczny wymiar dzieciństwa*, w: J. Modrzewski, A. Matysiak-Błaszczuk, *Strukturalne i środowiskowe konteksty socjalizacji*, Poznań 2024, s. 219–229.
- Modrzewski J., *Studia i szkice socjopedagogiczne. Aktualia*, Poznań 2012.
- Modrzewski J., *Z (dez)integrowanie społeczeństwa – istota zjawiska i problemu w kontekście strukturalno-funkcjonalnej koncepcji teoretycznej*, w: J. Modrzewski, A. Matysiak-Błaszczuk, *Strukturalne i środowiskowe konteksty socjalizacji*, Poznań 2024, s. 27–45.
- Niepublikowane wykłady wygłaszane przez prof. Jerzego Modrzewskiego na przedmiocie Socjologia i pedagogika rodziny- realizowane w Akademii Nauk Stosowanych im. Jana Amosa Komeńskiego w Lesznie. Udostępnione dr hab. Agacie Matysiak-Błaszczuk, prof. UAM.
- Ostaszewski P., *Przemoc domowa w świetle danych statystycznych procedury „Niebieskiej Karty”*, Warszawa 2022.
- Pedagogika rodziny na początku XXI wieku w świetle pojęć i terminów, red. B. Sieradzka-Baziur, Kraków 2018.
- Pedagogika rodziny na progu XXI wieku. Rozwój, przedmiot, obszary refleksji i badań*, red. A. W. Janke, Toruń 2004.
- Plopa M., *Psychologia rodziny. Teoria i praktyka*, Kraków 2007.
- Pokolenie gniazdowników w Polsce. Prace eksperymentalne. Urząd Statystyczny w Warszawie*, Warszawa 2020, <http://warszawa.stat.gov.pl>, dostęp: 2.09.2024.
- Pokolenie gniazdowników. Większość 25-latków nadal mieszka z rodzicami. Ekspert wyjaśnia przyczyny*, <https://www.bing.com/search?q=gniazdownicy+w+polsce-+2022&FORM=LGWQS5->, dostęp: 31.08.2024.
- Radlińska H., *Poznajemy warunki życia dziecka*, Warszawa 1934.
- Radziewicz-Winnicki A., *O krytycyzmie naukowym, pedagogice społecznej i socjologii wychowania Jerzego Modrzewskiego. Garść ogólnych refleksji na dzień jubileuszu*, w: *Pedagogika w społeczeństwie- społeczeństwo w pedagogice. Księga jubileuszowa poświęcona Profesorowi Jerzemu Modrzewskiemu w 70. rocznicę urodzin*, red. A. Matysiak-Błaszczuk, E. Włodarczyk, Poznań 2016, s. 63–64.
- Raport 2023 uzależnienia w Polsce*, red. A. Malczewski, P. Jabłoński, Warszawa 2023.

- Rodziny – wyniki wstępne NSP 2021, GUS. Narodowy Spis Powszechny i Mieszkań, <https://stat.gov.pl/spisy-powszechne/nsp-2021/nsp-2021-wyniki-wstepne/rodziny-wyniki-wstepne-nsp-2021,9,1.html>, dostęp: 2.09.2024.
- Roter A., *Proces socjalizacji dzieci w warunkach ubóstwa społecznego*, Katowice 2005.
- Rychłowska-Niesporek A., *Spory wokół pojęcia „Singiel” a badanie singli w polskich naukach społecznych*, „Górnośląskie Studia Socjologiczne”, 8 (2017) s. 220–232.
- Smolińska-Theiss B., *Dzieciństwo w małym mieście*, Warszawa 1993.
- Syrek E., Polok G., *Codziennosc w perspektywie doświadczeń dorosłych dzieci alkoholików. Zarządzanie rozwojem osobistym*, Katowice 2023.
- Szczepański J., *Elementarne pojęcia socjologii*, Warszawa 1970.
- Szlendak T., Rodzina [hasło], w: *Encyklopedia socjologii*, t. 3, red. H. Domański i in., Warszawa 2000, s. 312–320.
- Szlendak T., *Socjologia rodziny. Ewolucja, historia, zróżnicowanie*, Warszawa 2011.
- Szukalski P., *Nastoletnie matki we współczesnej Polsce*, „Demografia i Gerontologia Społeczna – Biuletyn Informacyjny”, 6 (2020), <https://dspace.uni.lodz.pl/bitstream/handle/11089/32977/2020-06%20Nastoletnie%20matki.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, dostęp: 3.09.2024.
- Tilman K. J., *Teorie socjalizacji. Uspołecznienie – instytucja- upodmiotowienie*, Warszawa 1996.
- Tyszka Z., *Socjologia rodziny a pedagogika rodziny. Przedmiot badań – możliwości współdziałania badawczego*, „Roczniki Socjologii Rodziny”, 10 (1998) s. 77–90.
- Tyszka Z., *Socjologia rodziny w Polsce*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, 52 (1990) z. 3–4, s. 233–249.
- Winclawski W., *Środowiska wychowawcze współczesnej Polski*, Warszawa 1976.